

Högsta domstolens praxis i personskademål under senare år

av Severin Blomstrand

Severin Blomstrand
severin.blomstrand@chello.se

I programmet till dagens seminarium "Personskaderättens utveckling" sägs att Högsta domstolen spelar en mycket viktig roll i utvecklingen av praxis på personskadeområdet och att domstolen har prövat en rad viktiga frågor under 1990-talet och början av 2000-talet.

Efter att ha gått igenom Nytt Juridiskt Arkiv för senare år har jag dock blivit benägen att något tona ned betydelsen av Högsta domstolens verksamhet för personskaderättens utveckling. Visst har HD avgjort mål som har gett svar på viktiga frågor. Men de är inte så förfärligt många och i stor utsträckning är de koncentrerade till vissa särskilda områden. Det betyder att viktiga delar av personskaderätten har varit i stort sett osynliga i HD.

Det finns givetvis förklaringar till detta. Man skulle kunna tro att en förklaring kunde vara att HD:s kapacitet är begränsad. Under den senaste tioårsperioden har antalet referat i NJA aldrig överstigit 150 per år; de flesta åren har antalet varit betydligt lägre. Och det är många rättsområden som konkurrerar med personskaderätten om HD:s uppmärksamhet. Men det har såvitt jag vet aldrig varit så att HD har avslagit en dispensansökan därför att HD har haft stora balanser. Om ett mål innehåller en prejudikatfråga och om målet också är lämpligt, beviljas alltid prövningstillstånd. Under de senaste åren har problemet för HD tvärtom varit att det har funnits för få dispenserade mål.

Det som avgör om ett rättsområde blir or-

dentligt belyst i HD:s praxis är tillgången på lämpliga mål. Och den saken råder HD inte över. HD har inga verktyg för att locka fram mål som är lämpliga att göra prejudikat av. I praktiken måste vi sitta och vänta på att någon vill överklaga ett mål som passar. Tyvärr är det inte så ofta vi hittar bra mål. Det är i och för sig inte så konstigt. Den som har förlorat i hovrätten och överklagar till HD gör det i de flesta fall för att han vill få rätt, inte för att han vill bidra till rättsutvecklingen. Beklagligtvis leder det ofta till att klaganden argumenterar

Justitierådet **Severin Blomstrand** är ledamot av Högsta domstolen samt ordförande i AP-nämnden.

Artikeln återger ett föredrag hållet vid Svenska Försäkringsföreningens seminarium "Personskaderättens utveckling" den 24 september 2003.

i HD på ett sådant sätt att prövningstillstånd inte kan beviljas. Att enskilda personer inte vill ta på sig kostnaderna för att driva en process i HD är naturligtvis inget att säga om. Annorlunda förhåller det sig med försäkringsbolagen, som ju har helt andra resurser och kan se frågorna i ett vidare perspektiv. Man kan också se att flera av de viktiga avgöranden som HD har meddelat på personskadeområdet gäller frågor som har drivits fram av försäkringsbranschen. Men försäkringsbolagen tar inte alltid på sig den rättsutvecklande uppgiften. En första förutsättning är naturligtvis att försäkringsbolaget har förlorat i hovrätten. Dessutom måste det finnas en fråga i målet som bolaget vill ha besvarad av HD. Det finns mycket att säga om dispensprövningen i HD, men det är inte ämnet för dagen.

Ämnet

Min uppgift är att redovisa HD:s praxis i personskademål under senare år. Det är kanske inte alldeles givet vad som ingår i den uppgiften; den kan säkert avgränsas på olika sätt. Jag har gjort så att jag har gått igenom NJA för de senaste tio åren och letat efter referat som rör i första hand bestämmelserna om personskada i 5 kap. skadeståndslagen. Och jag skall nu berätta vad jag har hittat. Jag skall också påminna om att Bertil Bengtsson har skrivit rättsfallsöversikter i Svensk Juristtidning som behandlar referaten fram till och med år 2000. Men där ingår personskademålen i ett större sammanhang och arrangörerna av seminariet har tydligen ansett att det kan ha ett värde att få en översikt av personskademålen för sig.

Rättsfall om 5 kap. skadeståndslagen

De grundläggande bestämmelserna om skadeståndets bestämmande vid personskada finns i 5 kap. 1 § skadeståndslagen. Under den

senaste tioårsperioden har HD gjort vissa punktinsatser för att uttolka dessa bestämmelser. Andra paragrafer som har aktualiserats är 5 kap. 3 §, som handlar om samordningsförmåner, och 5 kap. 5 §, som reglerar rätten till omprövning av fastställt skadestånd.

I rättsfallet *NJA 1993 s. 192* aktualiserades ett par frågor som gällde dels inkomstförlust, dels lyte och men, dels också kostnader och olägenheter.

Den skadelidande hade en avtalsgruppsjukförsäkring (AGS), som var skattefri. Den skulle samordnas enligt 5 kap. 3 § skadeståndslagen med skadeståndet för hennes inkomstförlust, som var skattepliktig. För att hon inte skulle bli överkompenserad fick AGS-ersättningen räknas upp till det belopp som förmånen skulle ha uppgått till om den varit skattepliktig.

Ersättningen för lyte och men skulle enligt tabellen uppgå till 75 000 kr. Försäkringsbolaget hade betalat ett förskott om 40 000 kr. Omräknat till penningvärdet då ersättningen fastställdes var det utbetalade beloppet högre än 75 000 kr. Bolaget behövde därför inte betala någon ytterligare ersättning.

Frågan i målet om ersättning för kostnader och olägenheter hade att göra med en yrkes-skadelivränta som hade samordnats till sitt nominella belopp med ersättningen för inkomstförlust. Livräntan var delvis skattefri och bolaget ville att det skulle beaktas när ersättningen för kostnader och olägenheter bestämdes. Men HD gick inte på den linjen. HD framhöll bl.a. att samordningsreglerna i skadeståndslagen tar sikte bara på skadeståndsposterna inkomstförlust och förlust av underhåll och förklarade att andra bestämmelser eller allmänna principer om samordning inte hade betydelse i detta sammanhang. Vidare påpekade HD att skadestånd för kostnader och olägenheter i övrigt inte beskattas.

Det är inte så ofta HD har haft att ta ställning till så här mer tekniskt betonade tillämpningsfrågor om skadeståndets beräkning. Ett annat sådant fall är dock *NJA 1995 s. 13*. Där var det

fråga om trafikskadeersättning men vad HD hade att tillämpa var bestämmelsen i 5 kap. 1 § skadeståndslagen om ersättning för inkomstförlust. Den skadelidande var sjökapten och hans inkomst beskattades enligt de förmånliga reglerna om sjömansskatt. Trafikskadeersättningen skulle däremot beskattas enligt de vanliga skattereglerna, som var strängare mot den skattskyldige. HD:s majoritet kom fram till att man skulle ta hänsyn till detta när ersättningen för inkomstförlust bestämdes. Den ökade skattebördan skulle beaktas och den genom skatteuttaget uppkomna minskningen av inkomsten skulle jämföras med inkomstförlust.

Även i *NJA 1998 s. 375* tillämpades skadeståndslagens bestämmelser om ersättning för inkomstförlust i ett mål om trafikskadeersättning. På grund av trafikskadan blev den skadelidande tvungen att skola om sig och byta yrke. Han var yrkesverksam i det nya yrket under ett par år men blev sedan uppsagd på grund av arbetsbrist. I målet yrkade han ersättning för inkomstförlust beräknad som mellanskillnaden mellan inkomsten i det ursprungliga yrket och vad han faktiskt förtjänat. Försäkringsbolaget ville däremot ersätta bara mellanskillnaden mellan inkomsten i det ursprungliga yrket och inkomsten i det yrke som han omskolats till. Bolaget menade att han efter närmare tre år i det nya yrket hade etablerat sig i det och att det därmed saknades ett direkt orsakssamband mellan trafikolyckan och den omständigheten att han hade sagts upp på grund av arbetsbrist från anställningen i det nya yrket. HD ansåg dock att det förelåg erforderligt samband mellan trafikolyckan och det förhållandet att han efter olyckan och den därav föranledda omskolningen inte lyckats uppnå samma inkomster som tidigare. HD förklarade att den skadelidande var berättigad till ersättning för sådant inkomstbortfall som berodde av strukturellt eller konjunkturellt betingad arbetslöshet, i den mån det kunde hållas för visst att något motsvarande inkomst-

bortfall inte skulle ha drabbat honom, om skadefallet inte hade inträffat.

NJA 1996 s. 509 handlar om det s.k. Klippanmordet. Det var i första hand ett brottmål men HD tog också ställning till en fråga som har att göra med hur skadestånd skall bestämmas. En person dömdes för mord på en man med ursprung i Elfenbenskusten i Afrika. Anhöriga till offret yrkade skadestånd för psykiska besvär. Gärningsmannen gjorde gällande att skadeståndets belopp skulle bestämmas med hänsyn till att kostnadsläget i Elfenbenskusten var lägre än i Sverige. Men HD slog fast att ersättning för ideell skada, varom här var fråga, skulle utgå enligt svenska normer oaktat de skadelidande var bosatta utomlands och skadan inträffat där.

I *NJA 1996 s. 639* behandlades det bekanta Jonatan-fallet. I samband med förlossningen fick Jonatan en hjärnskada som gjorde honom helt invalidiserad. Landstinget tog på sig skadeståndsansvaret för skadan. Frågan i HD gällde ett anspråk på ersättning för vårdkostnader motsvarande vårdlön till Jonatans far under en viss tid som inte täcktes genom andra stödinsatser. HD utgick från regeln att kostnader för sjukvård utöver den standard som normalt tillhandahålls inom den allmänna sjukvården inte ersätts skadeståndsvägen, men att särskilda omständigheter kan föranleda att den skadelidande tillerkänns skadestånd för dyrare vård. Som exempel nämnde HD att annan vård inte har stått till buds eller att vården varit påkallad av medicinska eller andra liknande skäl. HD fann fog för uppfattningen att vården i hemmet hade inneburit en från hälsosynpunkt bättre vård än den Jonatan skulle ha fått på ett elevhem eller annan ofrentlig vårdinrättning. Det fick då anses motiverat att han fick ersättning för kostnader för denna vård. HD avvisade olika invändningar från landstinget, bl.a. att det skulle vara fråga om en tredjemansskada. Ersättningen avsåg en kostnad för Jonatan på grund av skadan, även om det var fråga om vårdlön till fadern.

Det här rättsfallet återopas i propositionen om ideell skada (prop. 2000/01:68 s. 21 och 68) i samband med förslaget angående en särskild bestämmelse om att ersättning för kostnader skall inbegripa skälig kompensations till den som står den skadelidande särskilt nära.

INJA 1998 s. 807 gällde frågan huruvida en inkomstlivränta skulle höjas enligt 5 kap. 5 § skadeståndslagen på grund av väsentligt ändrade förhållanden. Även i det här fallet var det fråga om trafikskadeersättning. Den ändring som återopades var att en samordningsförmån i form av förtidspension hade minskats till följd av en lagändring. HD uttalade att en sådan ändring i och för sig måste anses kunna föranleda ändring i livräntan. Men HD angav vissa förhållanden som talade för en förhållandevis strikt tolkning av väsentlighetsrekvisitet i 5 kap. 5 § skadeståndslagen. Beträffande det aktuella fallet noterade HD att sänkningen av pensionen innebar att de sammanlagda samordningsförmånerna hade sänkts med mindre än sex procent och att den totala kompensations för den beräknade inkomstförlusten hade sänkts med mindre än fyra procent. Det kunde inte anses utgöra en sådan väsentlig ändring som kunde föranleda höjning av livräntan.

En fråga som har vållat en hel del bekymmer i skaderegleringen och i domstolarna tog HD upp i *NJA 2001 s. 657*. Det är frågan hur man skall värdera utlåtanden av olika läkare, särskilt när en läkare som anlitas av ett försäkringsbolag har en annan uppfattning än en läkare som har behandlat den skadelidande. I sin dom gjorde HD vissa uttalanden som tycks ha varit nyttiga för att ge vägledning i den praktiska tillämpningen. HD gör också en del uttalanden om hur man bör se på journalanteckningar.

Fler avgöranden av HD än så här under den senaste tioårsperioden har jag inte hittat, frånsatt några särskilda ämnen som jag återkommer till. Det är möjligt att jag har förbiset

något fall. Men även om det skulle vara så, är antalet inte särskilt stort. Och jag är säker på att de rättsfall jag har nämnt är väl kända av alla i auditoriet. När det gäller så här mer tekniskt betonade frågor av intresse för den direkta skaderegleringen har HD:s praxisskapande roll alltså inte varit särskilt framträdande under senare år. Det kanske är så att tillämpningsfrågorna är klarlagda nu när skadeståndslagen har varit i kraft under några årtionden. För övrigt finns det ju andra sätt att reda ut eventuella oklarheter. Jag tänker på den rättsbildning som sker i nämnderna. När en fråga av det här slaget drivs upp till HD beror det väl ofta på att det inte har gått att nå enighet i Trafikskadenämnden.

Ett exempel på det är tillämpningen av bestämmelserna om preskription i försäkringsavtalslagen och trafikskadelagen. Här finns ju en rad avgöranden där HD har tagit ställning i olika frågor. Jag skall inte gå in närmare på detta utan hänvisar till de ingående redogörelser som Erland Strömbäck har lämnat, bl.a. i *Nordisk Försäkringstidskrift 4/2000 s. 281* och i *Juridisk Tidskrift 2001-02 s. 636*.

Anhörigersättning

Det finns en ersättningsfråga av ett annat slag som har varit uppe i flera rättsfall under perioden. Här kan man utan överdrift säga att HD har spelat en viktig roll i utvecklingen av praxis. Jag tänker på rätten till ersättning för personskada vid en nära anhörigs död. I tidigare praxis ogillades oftast skadeståndsrkanden i sådana fall med motiveringen att det var fråga om en tredjemansskada som inte var ersättningsgill eller att det inte förelåg adekvat kausalitet.

I pleniavgörandet *NJA 1993 s. 41 I och II* ändrades dittills rådande praxis. HD fastslog att skadestånd skulle kunna utgå åtminstone i fall då en person drabbats av psykiska besvär till följd av att en närstående blivit uppsåtligen dödad. I de båda målen dömde HD ut ersätt-

ning för sveda och värk med 25 000 kr var till offrens föräldrar och till det ena offrets trettonåriga syster.

I *NJA 1995 s. 269* var situationen den att en far med utländsk härkomst hade skilt modern från den gemensamma sonen genom att föra bort sonen till sitt hemland. Fadern dömdes för egenmäktighet med barn. HD fann att, även om brottet som sådant inte kunde anses begånget mot modern, faderns handlande måste i betydande grad anses ha varit riktat mot henne. Den personskada i form av psykiska besvär som modern drabbats av fick bedömas som en påräknelig och närliggande följd av faderns handlingsätt. Hon var därför berättigad till ersättning för skadan. Situationen liknade den i pleniavgörandet men HD resonerade på ett annat sätt. Modern bedömdes som direkt skadelidande.

Högsta domstolen utvecklade sin praxis i *NJA 1996 s. 377*. Här var det fråga om en elvaårig pojke som blev påkörd av en bil och dödad. Föraren var alkoholpåverkad och avvek från olycksplatsen. Pojkens nioåriga syster bevittnade händelsen. Hans mor kom till platsen inom en minut och fadern kom dit i sådan tid att han såg sonen ligga livlös på marken. De hade således alla kommit att direkt på platsen beröras av olyckan, och de hade drabbats av psykiska besvär till följd av den. HD konstaterade att lagstiftning övervägdes och att det därför fanns skäl att vara restriktiv med att ytterligare utvidga skadeståndsmöjligheterna genom rättspraxis. Det dödsfall som det nu var fråga om hade emellertid enligt HD orsakats genom en grov vårdslöshet från skadevållarens sida som låg mycket nära ett uppsåtligt handlande. Särskilt med hänsyn därtill borde de skador som drabbat föräldrarna och systemen anses ersättningsgilla.

Även det tidigare nämnda fallet *NJA 1996 s. 509* handlar om anhörigersättning. De ersättningsberättigade anhöriga var bosatta i Elfenbenskusten i Afrika. HD uttalade att ersättning för ideell skada varom här var fråga

skulle utgå enligt svenska normer oaktat de skadelidande var bosatta utomlands och skadan inträffat där.

Nästa rättsfall i serien är *NJA 1999 s. 632*. Målet gällde en händelse där en sjuårig pojke hade dödats när en 175 kg tung grind hade fallit över honom. En arbetsledare vid ett bygge dömdes för vållande till pojkens död. I det här fallet uttalade HD att dödsfallet inte hade orsakats uppsåtligt eller genom en grov vårdslöshet som låg mycket nära ett uppsåtligt handlande. Förutsättningar saknades därmed för att tillerkänna pojkens föräldrar och syskon skadestånd för de psykiska besvär som tillfogats dem genom dödsfallet. HD ansåg alltså att man inte borde gå så långt i rättspraxis och hänvisade till det lagstiftningsarbete som pågick.

Ytterligare ett mål kom upp i HD medan lagstiftning alltså övervägdes i Justitiedepartementet. Målet gällde ett taximord i Bua i Halland. Det är refererat i *NJA 2000 s. 521*. I detta mål uttalade sig HD om några tillämpningsfrågor som hade kommit upp i underretterna under de år som gått efter pleniavgörandet år 1993. En fråga gällde vilken utredning som borde krävas för att det skulle anses visat att personskada i form av psykiska besvär förelåg. När någon dödas genom en uppsåtlig eller därmed jämförlig handling ligger det enligt HD i sakens natur att de som har stått den avlidne nära drabbas av psykiska besvär utöver sådana känslor av sorg och saknad som ett dödsfall brukar medföra. I sådana fall där det inte är aktuellt att ersätta andra skadeföljder än sveda och värk och smärre belopp avseende kostnader eller inkomstförlust bör man enligt HD utan närmare utredning kunna presumera att dessa besvär är att hänföra till personskada. En sådan bevislättning är motiverad bara när den skadelidande är så nära anhörig till den avlidne att det är naturligt att utgå från att dödsfallet leder till psykiska besvär, i första hand när det är fråga om en etablerad hushållsgemenskap. I målet

var det fråga om vuxna syskon med egna familjer, men förhållandena var speciella och HD fann att syskonens relation till den avlidne var sådan att det kunde presumeras att de hade drabbats av skadeståndsgrundande psykiska besvär. I fråga om skadeståndets belopp hänvisade HD till rådande praxis och bestämde ersättningen för sveda och värk till 25 000 kr.

Efter denna serie av HD-avgöranden kom så propositionen om ersättning för ideell skada (prop. 2000/01:68), där anhörigersättningen lagreglerades. Den nya lagen bygger på HD:s praxis men reglerna har gjorts mer generella så till vida som rätt till ersättning föreligger vid varje dödsfall som grundar skadeståndsansvar, alltså inte bara vid dödsfall som orsakas genom uppsåt eller grov vårdslöshet utan till och med vid strikt ansvar. Den bevislätnadsregel som HD lanserade i Bua-fallet skall enligt motiven gälla över hela linjen. De nya lagreglerna trädde i kraft den 1 januari 2002.

Även i år har HD haft ett mål om anhörigersättning, *NJA 2003 s. 9*. I målet hade hovrätten tillerkänt anhöriga ersättning när en kvinna hade avlidit efter en operation till följd av läkares vårdslöshet, som inte var grov. Hovrätten gick alltså längre än vad HD hade gjort i fallet med pojken som dödades av en grind. Dödsfallet hade inträffat år 1994. HD ansåg det principiellt oriktigt att beträffande skadefall som inträffat före de nya lagreglernas ikraftträdande frångå den praxis som hade gällt före lagändringen. Skadeståndstalan kunde därför inte bifallas.

Nu är ytterligare ett mål om anhörigersättning aktuellt i HD. Den här gången gäller frågan om sådan ersättning kan utgå när den skadeorsakande händelsen inte är ett dödsfall. I propositionen (s. 72) framhåller regeringen att den nya lagbestämmelsen inte skall tolkas *e contrario* så att en rätt till skadestånd inte finns i andra fall än när en nära anhörig har dödats. Regeringen överlämnar åt rättsstillämpningen att avgöra när en rätt till skadestånd

kan te sig befogad utanför den nya bestämmelsens tillämpningsområde (prop. s. 33). I HD:s mål handlar det om en liten pojke som fördes bort och utsattes för ett sexuellt övergrepp. Efter något dygn återfördes han till sina föräldrar och dessa begär nu ersättning för psykisk chock. Målet är som sagt inte avgjort ännu och jag kan inte säga någonting närmare om det.

Kränkningersättning

Slutligen skall jag erinra om ytterligare ett område där HD har levererat åtskilliga prejudikat under den senaste tioårsperioden. Jag tänker på reglerna om ersättning för kränkning genom brott. Detta ligger litet vid sidan av personskadeområdet och jag skall inte gå in på det. Men jag vill bara nämna att jag har hittat ett tjugotal rättsfall där HD har uttalat sig bland annat om vilka slags brott som kan föranleda kränkningersättning och om hur stor ersättningen skall vara i olika situationer.

Framtiden

Avslutningsvis skall jag säga någonting om framtiden. Vad kan man vänta av HD:s kommande avgöranden på personskadeområdet?

Det är tämligen riskfritt att förutspå att den nya lagstiftningen om ideell skada kommer att väcka en del frågor som HD kan behöva besvara. Jag har redan nämnt att HD har uppe frågan om anhörigersättning vid psykisk skada som har orsakats av ett brott som inte har lett till ett dödsfall. Det finns ytterligare ett mål om anhörigersättning där HD har beviljat prövningstillstånd. Det målet gäller frågan om skadeståndets storlek. Ersättningen för sveda och värk bestäms fortfarande ofta till 25 000 kr så som skedde i 1993 års pleniavgörande. I propositionen om de nya reglerna antyds att det beloppet numera framstår som lågt. En annan fråga är vilka anhöriga som kan ha rätt till ersättning. I lagtexten talas om

”någon som stod den avlidne särskilt nära”. Trafikskadenämnden har skickat ut ett antal cirkulärreferat som behandlar frågan, men det är inte otänkbart att något fall kan komma under HD:s prövning.

I den nya lagen har begreppet ”olägenheter i övrigt till följd av skadan” utmönstrats. I stället har vi fått en ny ersättningspost, ”särskilda olägenheter till följd av skadan”. Vad som skall ersättas under den rubriken är omdiskuterat. Det är möjligt att HD kommer att få uttala sig om det.

Preskriptionsreglernas innebörd är inte slutgiltigt klarlagd i alla detaljer. Om inte lagstiftaren ingriper snart, lär den följetongen fortsätta i HD. I *NJA 2001 s. 695* slog HD fast att den tioåriga preskriptionsfristen enligt trafikskadelagen skall räknas från den tidpunkt då skadan ger sig till känna. I det ena av de två mål som referatet omfattar hade HD beviljat partiellt prövningstillstånd i frågan om preskriptionstiden på tio år börjar löpa redan vid olyckstillfället. Den frågan besvarade HD alltså nekande och som en följd av det beviljade HD prövningstillstånd i målet i övrigt. Då skulle HD få tillfälle att utveckla hur den fastlagda innebörden i preskriptionsregeln skulle tillämpas i konkreta situationer. Men

det visade sig när målet togs upp igen att den skadelidandes anspråk inte var tillräckligt preciserade. Målet fick därför återförvisas till tingsrätten. Det återstår alltså för HD att besvara en del frågor om hur den tioåriga preskriptionsfristen skall förstås i praktiken.

Det finns ytterligare ett pågående mål om ersättning för personskada där HD har beslutat om prövningstillstånd. Målet gäller tillämpningen av omprövningsregeln i 5 kap. 5 § skadeståndslagen. Frågan är om det föreligger rätt till omprövning när lönen i den tidigare anställningen har stigit snabbare än de förmåner den skadelidande nu har. Edmund Gabrielsson har berättat för mig att den här frågan har diskuterats en hel del i Trafikskadenämnden. Det tycks finnas yttranden av nämnden som går i olika riktningar. Vi får se om HD kan skapa klarhet.

Vilka andra frågor inom personskaderätten som HD bör ta upp har jag ingen bestämd uppfattning om. De flesta här närvarande har säkert bättre förutsättningar än jag att svara på den frågan. Och, som jag sade inledningsvis, kan vi i HD bara vänta på lämpliga mål och lyssna på de argument för prövningstillstånd som förs fram. Jag kan försäkra att vi är positiva till alla goda förslag.